

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-78.1-14>

УДК 81'367.635+811.161.1+81'42

Мініна Н.С.

Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО СТАТУСУ ЧАСТОК

Анотація. Метою статті є огляд основних проблем граматичного опису часток з точки зору сучасних лінгвістичних досліджень, а також наукових праць ХХ століття. У наукових розвідках сьогодення проблема граматичного статусу часток та питання їхнього категорійного статусу, меж цього класу залишається відкритим, як і питання щодо наявності у часток семантичного значення. У роботі надається традиційне визначення частки як однієї із службових незмінних частин мови, яка служить для додання різних смислових відтінків словам, словосполученням, реченням у текстах, де вона вживається, а також бере участь у формоутворенні і виражає ставлення до дійсності або до того, що повідомляється. У сучасній лінгвістиці питання граматичного статусу дискурсивних слів залишається практично не вивченим. До таких слів можуть бути віднесені і частки. Як клас слів, частки вперше згадувались ще у стародавніх граматиках, однак і в сучасній лінгвістиці існує ряд проблем, пов'язаних з їх описом. Дискусії про те, чи відокремлювати частку у самостійну граматичну категорію, не припинялися до середини ХХ століття. У наукових працях того часу підкреслювалася складність і таксономічна неоднорідність цих слів. У сучасному мовознавстві статус частки в системі частин мови є двоїстим: частки, з одного боку, потрапляють до категорії слів і слівформ, а з іншого – мають риси морфем. Розвиток теорії дискурсу і комунікації у лінгвістиці вивів дослідження часток на принципово новий рівень: з'явився окремий напрям, присвячений вивченню функціонування цих службових слів – партикологія. У статті розглядаються кілька теорій провідних вчених-партикологів, що виявили деякі риси спільності часток як граматичного класу, незважаючи на неоднорідність цього класу слів. До таких рис дослідники-партикологи відносять: експресивність, модальність, здатність до підсилювання, здатність виступати рематизаторами, формувати «тіньові» висловлювання. Надано перспективи подальшого дослідження граматичного статусу часток.

Ключові слова: частка, партикологія, морфологія, граматичний статус слів, граматична категорія, службові слова.

Minina Nina

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ON SOME ISSUES IN THE RESEARCH OF GRAMMATICAL STATUS OF PARTICLES

Summary. The article is an overview of the problem in classifying particles and defining their grammatical nature. The scientific issues of categorical status of particles, the boundaries of this class of words belong to controversial areas of grammar research. The article deals with several theories of leading scholars in particleology who have singled out some general features of particles despite the heterogeneity of this class of words. Particles were first mentioned as a class of words back in ancient grammars. However, in modern linguistics there are a number of problems associated with their description. In modern linguistics, the question of the grammatical status of functional words remains virtually unexplored. Some linguists refer particles to functional words as well. Still the discussions on whether to single out particles in a separate category of words did not stop until the middle of the 20th century. The complexity and taxonomic ambiguity of these words were emphasized in several scientific papers. The position of particles in the system of parts of speech is twofold: the particles, on the one hand, fall into the category of words and word forms, and, on the other, they have some morpheme features. The review of research papers dealing with the grammatical status of particles showed that this problem has not finally been solved. Scientists speak about the absence of the unified approach to the study of particles and confirm that there is no unanimous theoretical or methodological basis for studying particles. Some prospects of further investigation of particles as a part of speech have been outlined.

Keywords: particles, particleology, morphology, grammatical status, functional words, grammatical categories of words.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві зростає інтерес до вивчення часток. Це пояснюється рядом факторів, серед яких відсутність їх лексикографічного опису, а також інтерес вчених-лінгвістів до різних напрямів вивчення лінгвістики тексту й теорії функціональної граматики. Незважаючи на те, що частки згадувались ще у стародавніх граматиках, дискусії щодо граматичного статусу цих функціональних слів тривали до середини ХХ століття. Тоді була виявлена складність і неоднорідність цих слів з точки зору традиційної граматики. У сучасних граматичних дослідженнях проблема класифікації часток, визначення їхніх функцій та міжкатегоріальних відносин становить коло питань, які є досі неповністю вирішеними.

Серед цих питань – граматичний статус часток, їх чітка класифікація і визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема граматичного статусу часток завжди була у центрі уваги провідних вчених, серед яких Ф.С. Бацевич О.К. Безпояско, С.М. Колеснікова, Т.М. Ніколаєва, А.П. Загнітко. На сьогоднішній день досліджено широке коло питань: комунікативні функції часток, функціонування вторинних часток, комунікативні функції модальних часток, класифікація, семантика і функціонування модальних часток, особливості часток як дискурсивних слів, особливості лінгвопоетичного функціонування часток.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У своїх дослідженнях

вчені-лінгвісти схильні протиставляти частки іншим службовим словам. Одним із актуальних і вартих обговорення питань є, на наш погляд, наявність у часток самостійного значення.

Мета статті. Метою статті є виділення основних проблем вивчення й опису граматичного статусу часток у провідних лінгвістичних дослідженнях ХХ-ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Проблема морфологічного статусу часток підкреслювалася ще у працях російського вченого О.М. Пешковського. Вчений класифікував ці одиниці як окремі проміжний клас між морфемами, службовими словами й повнозначними словами. Дослідник пропонував визначати їх як «слова, що виділяють». Щодо класифікації службових частин мови, О.М. Пешковський вирізняє декілька типів часток: «посилиючі службові одиниці, заперечувальні службові одиниці, наказові службові одиниці» (*переклад наш – Н.М.*) [9, с. 97]. Згодом інший дослідник, Л.В. Щерба, у своїх дослідженнях зацентрував увагу на особливостях часток як класу службових слів. Вчений показав складність визначення граматичного статусу службових слів, а серед них – і часток. У своїх працях вчений називав частки «посилиючими словами» [11, с. 81].

Найбільш традиційним підходом у практиці граматичного опису і практиці вузівського викладання став підхід до вивчення часток, представлений у працях В.В. Виноградова. У своїх дослідженнях вчений протиставляв повнозначні та неповнозначні частини мови. Він виділив «частини мови» та «частки мови» (відповідно, самостійні та службові частини мови у сучасній термінології). Академік відносить частки до «часток мови». Частки, за словами В.В. Виноградова, це «класи таких слів, які зазвичай не мають цілком самостійного реального або матеріального значення, а вносять головним чином додаткові відтінки в значення інших слів, груп слів, речень або ж слугують для вираження різного роду граматичних <...> відносин» (*переклад наш – Н.М.*) [2, с. 545]. Учений створив чітку класифікацію часток та виділив їх вісім основних розрядів: 1) підсилювально-обмежувальні (видільні); 2) приєднувальні; 3) означальні; 4) вказівні; 5) невизначені; 6) кількісні; 7) негативні; 8) модально-придієслівні. В.В. Виноградов у своїх дослідженнях вказує на «розмитість» між класами часток [2, с. 546]. Модальні частки дослідник відносить до окремої групи слів. За словами академіка, деякі з цих слів являють собою перехідний тип між модальними словами, прислівниками і посилювально-обмежувальними частками [2, с. 599]. В.В. Виноградов вказує на те, що модальні частки в цілому є більш однорідними у своїх функціях з лексично самостійними модальними словами й синтагмами. Приділяючи увагу проблемі типології часток і їхнього граматичного статусу, В.В. Виноградов, з одного боку, запропонував виділити частки як окрему частину мови, розробив їхню детальну класифікацію, а з іншого – порушив питання проміжного статусу часток у мовній системі і проблему розмитості граматичних меж цього класу слів.

Розвиток теорії дискурсу та комунікації в лінгвістиці вивів вивчення часток на принципово новий рівень. З'явився окремий напрям, пов'язаний із дослідженням функціонування службових слів, який отримав назву *партикологія* (термін, вперше вико-

ристаний Т.М. Ніколаєвою) [6, с. 24]. Партикологія займається детальним дослідженням функціонування часток у розмовній мові. Т.М. Ніколаєва приєднала цій проблемі низку статей і дві монографії [4–5]. Дослідниця вказувала на можливість кваліфікування часток у якості особливого функціонального класу. У той же час пильну увагу було приділено опису якостей часток: ампліфікації, виразності, акцентуації, модальності, здатності часток бути рематизаторами. Т.М. Ніколаєва також виділила «двоїстість» часток, яка, на її думку, була пов'язана з їх здатністю утворювати приховане, «тіньове» висловлювання, яке б по-різному корелювало з оригіналом [5, с. 55]. Авторка підкреслювала можливість контекстуальних ситуацій, коли частки наближаються до сполучників або займенників.

У сучасних академічних граматиках української мови частки часто розглядаються як окремий і особливий тип функціональних слів – морфем, які можуть виражати дві комунікативні функції: виокремлювати тему і рему, а також формувати комунікативні типи речення відповідно до мети висловлювання. Частки у цьому випадку характеризуються як засіб формування комунікативних типів речення. Таким чином, частки часто визначаються як морфеми синтаксичного типу, оскільки вони не мають власного лексичного значення, подібного до синтетичних морфем.

Ці висновки протиставляються іншій точці зору, яка полягає у тому, що частки мають семантику, оскільки вони, як і будь-яке інше слово або морфема, мають ідентифікаційну сему, а це відрізняє їх від інших мовних елементів схожого типу. Однак, таке значення трактується як «граматичне», «контекстуально визначальне», що має «службовий характер» по відношенню до мовної одиниці, яка визначається часткою (висловом, текстом) [8, с. 105]. Думку, що частки не позбавлені смислової природи знаходимо у працях О.К. Безпояско. У сучасних наукових доробках питання про наявність семантики у часток продовжує залишатися дискусійним. У наукових статтях, присвячених дослідженню цих одиниць мови, з одного боку, підкреслюється наявність у них «ідентифікуючих» і «диференційних» сем [7, с. 5], а з іншого боку, йдеться про те, що частки не мають денотативного значення і, відповідно, не мають номінативних функцій.

Питання семантики часток частково вирішується в межах теорії комунікації [1]. Аналізуючи і описуючи пресупозиції, Ф.С. Бацевич наголошує на тому, що комунікативні значення часток розмиті, таким чином, розглядати ці одиниці мови потрібно не як окремі лексико-семантичні варіанти, а як «грані», «профілі одного комунікативного смислу». Вчений також зазначає, що комунікативні значення, які вводяться до тексту частками, не є індивідуальними, унікальними, оказіональними, вони лише семантико-прагматично актуалізуються під впливом конкретного контексту їхнього використання [1, с. 249].

Протягом останніх років частки у германістиці були визначені як невербальний елемент деяких складних дієслів [13, с. 14]. Частки визначаються як «граматично незмінні слова, які не повною мірою вписуються до усталеної системи частин мови» (*переклад наш – Н.М.*) [13]. Б. Капелле зазначає, що частки утворюють окрему категорію, хоча вони значний час вважались не-

значущими елементами [12, с. 100]. Вчений висловлює думку про те, що частки є надзвичайно потужними елементами, які часто семантично і синтаксично затьмарюють дієслово [12, с. 461].

Незважаючи на різноманітність поглядів на дослідження часток, все ж були визначені їх основні ознаки. Наприклад, встановлено, що семантична структура часток включає такі ознаки: обмеження, акцентуація, посилення, уточнення. Частки відрізняються від самостійних частин мови, які мають окреме значення і виконують синтаксичну функцію у реченні. Семантика часток визначається конкретною комунікативною ситуацією. На думку А.П. Загнітка, особливий статус часток обумовлений тим, що вони не пов'язують члени речення або предикативні частини (як прийменники і сполучники), а виражають у реченні різні логіко-граматичні значення [3, с. 110]. У граматиці статус часток все ще залишається невизначеним: їх називають «гібридним класом», розташованим між модальними словами і прислівниками, з одного боку, і сполучниками, з іншого.

Висновки і пропозиції. Огляд наукових робіт, у яких порушується питання граматичного статусу часток, показав, що ця проблема не є остаточно вирішеною. Вчені говорять про відсутність єдиного підходу до вивчення часток і підтверджують, що немає єдиної теоретичної та методологічної бази для їх дослідження. В.О. Плуґян, який розглядає частки як дискурсивні слова, відзначає, що саме ці слова є найменш досліджуваною частиною мови. Вчений називає ці слова «квінтесенцією використання мови» [10]. Підводячи підсумки, ще раз підкреслимо, що проблема граматичного статусу часток є невирішеною. Слідом за провідними вченими-партикологами відзначимо, що причина недостатнього вивчення часток полягає в тому, що дослідження таких слів вимагає від вченого багато зусиль: для вивчення дискурсивних слів необхідно мати досконалі знання граматики, семантики, лексики, прагматики. На наш погляд, ця робота відкриває перспективи подальших досліджень у царині граматичного потенціалу часток та їхніх еквівалентів.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова : монографія. Львів : ПІАС, 2014. 288 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб.пособие для вузов. 3-е изд., испр. Москва : Высш. шк., 1986. 640 с.
3. Загнітка А. Словник часток: матеріали і статті. Донецьк : ДонНУ, 2012. 382 с.
4. Николаева Т.М. Непарадигматическая лингвистика: (История «блуждающих частиц»). Москва : Языки славянских культур, 2008. 376 с.
5. Николаева Т.М. Семантика акцентного выделения. Москва, 1982. 98 с.
6. Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании. Москва : Наука, 1985. 168 с.
7. Педченко С.О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2010. 20 с.
8. Педченко С.О. Синкретизм аспектів дослідження модальних часток. *Рідний край*. Полтава : Полтав. нац. педун-т ім. В.Г. Короленка, 2011. № 2(25). С. 59–63.
9. Пешковский А.М. Лингвистика. Поэтика. Стилистика: Избранные труды : Учеб. пос.; сост. и науч. ред. О.В. Никитин. Москва : Высшая школа, 2007. 800 с.
10. Плуґян В. 7 фактов о богатстве значений слов-паразитов. URL: <http://postnauka.ru/faq/8572>
11. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л. : Наука, 1974. 428 с.
12. Bert Cappelle. Particle Patterns in English. A Comprehensive Coverage, Proefschrift aangeboden ter verkrijging van de graad van Doctor in de Taal- en Letterkunde: Germaanse Talen. Katholieke Universiteit Leuven Faculteit Letteren Departement Linguïstiek, 2005. 500 p.
13. Thomas Burns, McArthur, Roshan. The Concise Oxford Companion to the English Language. Oxford University Press. Particle, 2005. 692 p.

References:

1. Batsevych F. Chastly ukrainiskoi movy yak dyskursyvni slova [English Particles as Discourse Markers]. Lviv: PAIS, 2014. 288 s.
2. Vinogradov V.V. Russkij yazyk (grammaticheskoye ucheniye o slove) [Russian Language (grammatical review of the word)]. 3 ed. Moskva: Vyshcha Shkola, 1986. 640 s.
3. Zahnitko A. Slovyk chastok [Dictionary of Particles] : materialy i statti. Donetsk: DonNU, 2012. 382 s.
4. Nikolayeva T.M. Neparadigmatische lingvistika: istoriya 'bluzhdayushchikh chastits' [Non-Paradigmatic Linguistics: history of 'wandering particles']. Moskva: Yazyki slovyanskikh kultur, 2008. 376 s.
5. Nikolayeva T.M. Semantika aktsentnogo vydeleniya [Semantics of Accentuation]. Moskva, 1982. 98 s.
6. Nikolayeva T.M. Funktsii chastits v vyskazyvanii [Functions of Particles in Utterance]. Moskva: Nauka, 1985. 168 s.
7. Pedchenko S.O. Semantika i funktsionuvannya modalnykh chastok u suchasnij urainskij literaturnij movi [Semantics and Functioning of Modal Particles in Modern Literary Ukrainian]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv, 2010. 20 s.
8. Pedchenko S.O. Sinkretizm aspektiv doslidzhennya modalnykh chastok [Syncretism of Studying Modal Particles]. *Ridny kraj*. Poltava: Poltav. nat. pedun-t im. V.H. Korolenka, 2011. No 2(25). S. 59–63.
9. Peshkovskiy A.M. Lingvistika. Poetika. Stilistika: izbrannyye Trudy [Linguistics. Poetics. Stylistics: selected works]. Moskva: Vysshaya shkola, 2007. 800 s.
10. Plungyan V. 7 faktov o bogatsve znachenii slov-parazitov [7 Facts on the Richness of the Fillers' Meanings]. Available from: <http://postnauka.ru/faq/8572>
11. Shcherba L.V. Yazykovaya sistema i rechevaya deyatel'nost [Language System and Speech Activity]. L.: Nauka, 1974. 428 s.
12. Bert Cappelle. Particle Patterns in English. A Comprehensive Coverage, Proefschrift aangeboden ter verkrijging van de graad van Doctor in de Taal- en Letterkunde: Germaanse Talen. Katholieke Universiteit Leuven Faculteit Letteren Departement Linguïstiek, 2005. 500 p.
13. Thomas Burns, McArthur, Roshan. The Concise Oxford Companion to the English Language. Oxford University Press. Particle, 2005. 692 p.